

Ensamhet eller tvåsamhet

Om social dekontextualisering och kontextualisering

Lars-Christer Hydén

Solitude and commonality – or "two-ness" – are two central traditions in social scientific thinking. In much of social scientific research it is the socially isolated and lonely individual that is in focus as the given and natural theoretical starting point. Against this tradition of solitude the tradition of commonality or "two-ness" has always been a smaller but vigorous tradition starting from the exemplar of two (or more) individuals doing something together or jointly. The commonality tradition is discussed with special reference to the ideas of George Herbert Mead. Three central concepts are singled out and discussed: (1) Inter-subjectivity as connected to the problem of co-ordination of actions; (2) interaction as the problem of linking actions to each other; (3) institution as the problem of concerted actions of people over time.

Att ensamheten och tvåsamheten utgör två mycket centrala traditioner i tänkandet kring människor och samhälle, är ett påstående som inte är lätt att vare sig belägga eller tillbakavisa. Förhoppningsvis kan det tjäna som en intressant perspektivgivare, det vill säga, ge möjligheten att se något nytt i det samhällsvetenskapliga tänkandet.

Ensamheten verkar vara den naturliga utgångspunkten för mycket av den samhällsvetenskapliga forskningen. Det är den socialt isolerade – om än socialt påverkade – ensamma individen som står fram som den i bokstavlig mening naturliga startpunkten för många samhällsvetare. Mot ensamheten står tvåsamheten och flersamheten, alltså när två eller flera personer gör något tillsammans: blir förälskade i varandra, hatar varandra, eller delar sina liv på något annat sätt. Det är en tradition som utgör en mindre, om än påstridig, strömning i det samhällsvetenskapliga tänkandet under 1900-talet.

George Herbert Mead är en av de mest betydelsefulla tänkarna i tvåsamhetens moderna tradition. Han var filosof, men hans egentliga inflytande låg inom den framväxande samhällsvetenskapens område. Hans tanke att all individualitet har sin förutsättning i tvåsamhet, utgör ett fundament för modern socialpsykologi. I det följande tar jag min utgångspunkt i Mead, inte för

att beskriva hans teorier eller utveckling, det finns andra som är bättre skickade att göra detta (Asplund 1967, Joas 1985, von Wright 2000). Min ambition är snarare att med hjälp av Mead peka på att tvåsamhetstraditionen erbjuder andra perspektiv, frågor och möjligheter i den samhällsvetenskapligt inriktade och inspirerade forskningen, än vad ensamheten gör. Jag menar att det finns anledning för oss att ständigt återkomma till och aktualisera och tolka tvåsamhetstraditionen, eftersom ensamheten paradoxalt nog framstår som den ”naturliga” och givna utgångspunkten för kunskap om det moderna livet.

Inledningsvis diskuterar jag ensamhetstraditionen, dess bakgrund och ger några exempel från utvecklingspsykologin. Därefter introducerar jag utifrån en diskussion av Mead tvåsamhetstanken och riktar fokus mot tre centrala begrepp, intersubjektivitet, interaktion och institution.

Den ensamma individen

Traditionen att ta sin utgångspunkt i exempel som omfattar ensamma individer istället för sociala helheter eller samhandlande individer, hör samman med framväxten av det moderna tänkandet och brottet med den klassiska grekiska politiska traditionen (Honneth 1995). Där grekiska filosofer som Aristoteles tog sin utgångspunkt i de gemensamma normerna och traditionerna för att förstå och värdera det individuella handlandet, utgick Machiavelli på 1300-talet, och några hundra år senare Thomas Hobbes, från att det ”naturliga sociala tillståndet” utgjordes av individer som befann sig i strid med varandra. Hobbes menade att staten i första hand var en institution som skulle stävja de individuella ambitionerna och underordna dem en begränsande vilja. Hos John Locke utvecklades under 1600-talet denna tanke vidare till vad som brukar kallas possessiv individualism. Alltså tanken att det är den enskilda individen som ”äger” sin egen individualitet, tänkande och meningsförståelse. Den Andre är således en konkurrent, en risk och ett hot, snarare än en förutsättning och möjlighet för individualitet.

Denna individualiserande tanketradition har varit stark och haft ett påfallande inflytande på mycket av det moderna samhällsvetenskapliga tänkandet, kanske framför allt inom sociologi, psykologi och socialpsykologi.

Det är förmodligen inte orimligt att argumentera för att det krävs en del åtgärder eller operationer – av både praktisk och teoretisk art – för att vi skall framstå som ensamma. Skälet är att i de flesta vardagliga sammanhang uppträder personer tillsammans – hemma, på arbetet och på fritiden. Vi lever med och i relation till andra människor. Robinson Crusoe utgör alltså undantaget, snarare än regeln för vår sociala existens, även om han tidvis framstår

som ett ideal. Inte minst påtagligt blir insisterandet på ensamhet i relation till barn, som ofta är tillsammans med föräldrar, syskon eller andra barn, men som i många utvecklingspsykologiska sammanhang ofta saknar alla dessa andra personer och därmed förvandlas till ett barn som i allt väsentligt möter världen helt ensam.

I vardagen måste ensamheten åstadkommas aktivt. För att uppnå ensamhet måste vi isolera oss, söka oss bort från andra människor, söka upp speciella platser. Alternativt kan ensamheten uppstå genom att personer som står oss nära dör eller att vi blir övergivna; eller genom vår egen rädsla, oförmåga och ovilja att ha med andra att göra. Med andra ord, något måste hända eller göras för ensamheten som socialt tillstånd skall inträda; ensamhet är något som uppnås, inte den givna början.

I det samhällsvetenskapliga tänkandet och forskningen måste en rad procedurer användas för att den ensamma individen skall träda fram som ett exempel på en naturlig social existens. Individer måste isoleras från varandra, något som kan ske på flera olika sätt: speciella typer av situationer kan konstrueras exempelvis i form av laboratorieexperiment där individer antingen möter problem ensamma och på egen hand – något som är det klassiska fallet i kognitions- och perceptionspsykologin. Alternativt kan forskaren förhindra att sociala relationer uppkommer mellan personer så att andra personer uppträder som blott adderade ensamheter, vilket är det klassiska fallet i socialpsykologiska experiment. En textuell strategi är att använda analytiska begrepp som ”individ”, som låter andra personer träda i bakgrunden medan fokus riktas mot den ensamma personen, eller begreppet ”organism” som möjliggör ett borttrollande av hela den mänskliga kontexten.

I den bemärkelsen framstår den ensamhet som vi möter i samhällsvetenskapliga texter och forskning som en konstruerad fiktion, aktivt skapad genom en rad praktiska och teoretiska procedurer. Ensamheten uppnås genom att all tvåsamhet och flersamhet ”försvinner”. Det sker genom att forskaren bortser från en rad olika vardagliga, sociala och kulturella omständigheter som vi är en del av – i synnerhet närvaron av andra personer. Det är procedurer som leder till en *social dekontextualisering*.

Social dekontextualisering

Psykologin och delar av socialpsykologin har allt sedan senare delen av 1800-talet envist arbetat med att på olika sätt ”plocka bort” alla de ”andra”. Alltså alla de som ingår i vardagliga (eller specialiserade) samlevnads och samhandlingssituationer. Ett sätt att få den Andre att försvinna var att inom ramar för den experimentella psykologin konstruera en situation där andra

inte förekom alls, gjordes osynliga (i form av exempelvis försöksledare) eller förvandlades till olika typer av "oberoende variabler" (Danziger 1990). Ett annat – och kanske kompletterande sätt – är att formulera de teoretiska utgångspunkterna och frågeställningarna på ett sådant sätt, att den ensamma individen står i fokus, och andra personer blir oväsentliga.

Ett intressant exempel på en forskare som både teoretiskt och genom sin konstruktion av experiment, och därmed i produktionen av empiriskt material, eftersträvat en social dekontextualisering, är barnpsykologen Jean Piaget. I sin bok *Intelligensens psykologi* från 1950 presenterar han sina teoretiska utgångspunkter, och skriver:

Varje form av beteende, vare sig det är fråga om en yttre handling eller en inre handling i tankens form, har karaktär av en anpassning eller snarare en återanpassning. Individen handlar blott om den erfar ett behov, dvs om jämvikten mellan miljön och organismen för tillfället är störd, och handlingens mål är att återställa jämvikten, dvs kort och gott att återanpassa organismen (Piaget 1950/1971, s 18).

När Piaget beskriver sin utgångspunkt är det individen som står i fokus. Genom en begreppslik glidning blir "individen" snabbt liktydig med "organismen". Det sociala sammanhang i vilket individen (organismen?) befinner sig, och de andra personer som är en del av denna kontext, reduceras till "miljön". Genom detta abstrakta, och i viss mening biologiska betraktelsesätt, dekontextualiserar Piaget barnet, som står fram som en ensam och isolerad organism som endast interagerar med miljön i syfte att upprätthålla en jämvikt. Föräldrar, andra barn och inte minst försöksledaren själv, Piaget, är borta ur bilden. Barnet har blivit en biologisk Robinson.

I detta teoretiska ljus, där den ensamma individen står i centrum är det inte förvånande att Piaget konstruerade experiment där andra personer, vuxna såväl som barn, och de vardagliga sammanhangen har trollats bort. Det gäller exempelvis hans experiment om logiskt tänkande och inte minst de experiment där han försöker beskriva barns egocentriska tänkande. En grundtanke hos Piaget är att barn som är under sex eller sju år inte förmår att sätta sig in i vad andra personer (barn eller vuxna) tänker. Små barn kan inte bortse från vad de själva ser, och föreställa sig att andra ser något annat eftersom de har en annan fysisk utsiktspunkt. I ett av hans experiment fick ett barn som stod framför en modell av ett alplandskap frågan om han eller hon kunde säga vad en docka som placeras vid bordets andra sida, kunde se. Få barn yngre än sex eller sju år avklarade av detta experiment eller variationer av det.

I en rad experiment som syftade till att kritiskt belysa Piagets undersökningar kunde den brittiska utvecklingspsykologen Margaret Donaldson (1979) visa att utformningen av experiment har stor betydelse för vad barn "kan". Hon visade att om den experimentella situationen och uppgiften konstruerades på ett sådant sätt att den knöt an till barnets erfarenheter och kunskaper genom att utnyttja vardagliga uppgifter, så kunde till och med treåringar klara uppgiften. Donaldson konstruerade en polisjaktssituation eftersom också mycket små barn har erfarenheter av att leka tafatt.

I en kommentar till sina experiment skriver Donaldson att när hon utformade sina egna försök så var

det viktiga [...] att de inblandades motiv och avsikter är helt begripliga, till och med för en treåring. Uppgiften kräver att barnet ska handla på ett sätt som stämmer överens med vissa grundläggande mänskliga syften och beteenden (flykt och förföljande). [...] [Piaget's] "bergsproblem" representerar en motsatt ytterlighet i fråga om begriplighet på det mänskliga planet. Denna uppgift innehåller inte något samspel av mänskliga motiv som gör den omedelbart begriplig. [...] Berguppgiften är abstrakt i en psykologiskt sett viktig mening: i den meningen att den inte har något samband med grundläggande syften och känslor och strävanden. Den är helt livlös (Donaldson 1979, s 22).

Vad Donaldson pekade på är vad som händer om barnet *kontextualiseras*, både vad gäller konstruktionen av den experimentella situationen och den teoretiska tolkningen och förståelsen av den. Det vill säga, det faktum att sociala, kontextuella aspekter vägs in förståelsen av mänskligt handlande får betydelse för *vad* forskaren ser, exempelvis vad barn "kan" och inte "kan".

Kopplat till andras försvinnande är föreställningen att andra inte heller är nödvändiga: utvecklingsidealet utgörs av en individ som förmår att leva oberoende av andra. Ett intressant exempel på detta utgörs av tanken att barnet utvecklas från ett odifferentierat stadium där det är ett med modern, för att sedan separera sig från modern och därigenom individueras, alltså blir till en egen individ. Genom denna process har barnet lämnat sin sammansmälta tillvaro tillsammans med modern – det som var ett har blivit två. Detta är en tankegång som företrätts inte minst av vissa psykoanalytiker. För dem står barnets förmåga att frigöra sig från modern i centrum, och idealet är att barnet skall bli en egen individ skiljd från modern.

Tanken på separation och individuering är i sig kanske god, men den bygger, som den amerikanska psykoanalytikern Jessica Benjamin påpekat, på två tveksamma tankar. För det första att barnet under sina första månader inte kan skilja ut sig från modern, och för det andra att målet är ett oberoende av andra:

Once we accept the idea that infants do not begin life as part of an undifferentiated unity, the issue is not only how we separate from oneness, but also how we connect to and recognize others; the issue is not how we become free of the other, but how we actively engage and make ourselves known in relationship to the other (Benjamin 1988, s 18).

Vad Benjamin alltså påpekar är att idealet att utvecklas till en individ oberoende av andra (i detta fall modern), bortser från att våra liv levs tillsammans med andra, där vi ständigt måste både framträda själva som individer, och erkänna den andres individualitet.

Ensamheten som fiktion

Att plocka bort andra personer i tänkandet kring människor innebär att vi endast ser en liten, mycket liten del av världen, och dessutom i ett speciellt ljus. Vi har skalat bort det som individer gör tillsammans, allt det som inkluderar två eller flera personer. Kärlek och sexualitet, arbete och vardag berör inte längre flera personer, utan endast den ensamma individen.

Som en konsekvens tenderar ensamhetstraditionen att utrusta individen med allt det som annars finns i samspelet med andra personer och i den delade, gemensamma världen. Individen "har" en identitet, biografi, sexualdrift, kognitiv kompetens. Inte bara det – de förläggs *inuti* individen, som ett medvetande eller omedvetande, kognitiva och intellektuella kompetenser, personlighet eller identitet. Allt blir till individuella egenskaper – inget kommer ur samspelet, sam-handlandet.

I grunden är dock denna individ, med sin ägandes kompetens och identitet, en fiktion, skapad genom en aktiv social dekontextualisering. Andra personer vill inte något, de säger inte emot och kräver förhandlingar, diskussioner, något som skulle tvinga den ensamma individen att förhålla sig och relatera sig till andra. De förvandlas istället till skuggfigurer, en variabel eller objekt.

Tvåsamhet och flersamhet

Att börja med att någon gör något tillsammans med någon annan, är rimligen en god utgångspunkt om vi vill förstå det vardagliga livet så som det ter sig mest. Tvåsamheten och flersamheten utgör ett slags givet vardagligt socialt tillstånd för de flesta människor. Att göra något tillsammans med andra, det må så vara att äta middag, umgås, leka, arbeta eller gräla, är något som de flesta har daglig erfarenhet av.

Historiskt går tvåsamhetstraditionen tillbaka till den aristoteliska filosofin och dess betoning av gemensamt handlande inom ramarna för vad vi idag kallar olika typer av institutioner. I modernare tid var det framför allt den tyske filosofen Hegel som på tidigt 1800-tal betonade samspelet eller interaktionen mellan personer som den nödvändiga förutsättningen för utvecklandet av ett medvetande och självmedvetande. Hegel argumenterade också för att framväxten av samhälleliga och kulturella institutioner måste förstås som resultatet en kamp för ett erkännande (Honneth 1995).

Den hegelska traditionen fick stor betydelse för delar av den framväxande samhällsvetenskapen mot slutet av 1800-talet, inte minst genom de amerikanska filosofer som studerade i Tyskland, och som omsatte bland annat Hegels filosofi inom ramarna för en handlingsfilosofi, pragmatismen (Honneth 1995). En av de viktigaste företrädarna för denna tradition var George Herbert Mead.

Mead's intresse var verksamma och aktiva personer, engagerade i sina egna, varandras, och framför allt, sina gemensamma liv, och de praktiska problem som de möter och hur de löser dessa. Jag tror det är möjligt att identifiera åtminstone tre för Mead viktiga utgångspunkter. För det första tänkte Mead sig att även om vi som individer är utrusade med olika fysiologiska behov och förutsättningar, så måste vi för att kunna tillfredsställa dessa behov *samarbeta* med andra människor. I det ögonblick vi skall göra något tillsammans med andra, som att anskaffa mat, måste vi samordna vårt handlande med andra individer. Det innebär i sin tur att vi måste kunna kommunicera med varandra exempelvis med hjälp av språkliga tecken som vi använder på ett likartat sätt, annars förstår vi inte varandra. Att sam-handla innebär att upprätta en gemensam social zon av ömsesidig förståelse av varandras intentioner och önskningar trots alla olikheter: en gemensam och delad värld.

För det andra argumenterade Mead för att vi som individer inte i första hand handlar instinktivt, utan utifrån ett medvetande om situationen och oss själva i situationen, vad som brukar kallas *reflexivitet*. Det är genom reflexiviteten som vi kan utvecklas till personer som handlar utifrån en uppfattning om bland annat vår egen och andras identitet, intentioner och uppfattning av situationen. Reflexiviteten har sin förutsättning i tvåsamheten menar Mead: vi kan endast "se" oss själva – göra oss till objekt för vår egen reflexion – i och genom den Andres ögon. Tvåsamheten föregår alltså individualiteten och ensamheten, därför att det är först genom den Andre som vi överhuvudtaget kan se oss själva och därmed utveckla en individualitet.

För det tredje talar Mead om vi som individer tillhör en organiserad social gemenskap. Han utgår inte från existensen av en "samhällsstruktur", utan ställer sig snarare frågan hur återkommande och förhållandevis stabila sociala strukturer skapas genom interaktionen mellan människor. Hans svar är att

vi som individer i vissa situationer tenderar att svara likartat på andras responser; alltså, två eller flera individer svarar likartat i situationer som de uppfattar på likartat sätt. Genom denna responslikhet uppkommer ett slags återkommande mönster eller struktur i samhandlandet som ger vissa typer av situationer en viss stabilitet i relation både till individer och över tid. Det begrepp som Mead använde för denna typ av likartade responser är *institution*. Institutioner i Mead's mening är alltså inte liktydigt med en formell organisation, utan utgörs av människors responslikhet i vissa typer av situationer, varigenom en slags social "nivå" uppkommer.

Att ta sin utgångspunkt i tvåsamheten, till skillnad från ensamheten, har långtgående konsekvenser för hur många klassiska samhällsvetenskapliga problem, teman och frågor formuleras: det blir exempelvis inte längre en fråga om ensamma individers tankar, identitet eller personligheter, utan vad som händer när två eller flera personer tillsammans måste "identifiera sig", förstå varandras handlande och avsikter för att kunna göra något tillsammans. Fokus förskjuts alltså mot hur personer tillsammans skapar och hanterar allt det som ensamhetstraditionen förlägger inuti den enskilda individen.

I linje med detta vill jag diskutera tre begrepp som berör centrala problem som har att göra med studiet och förståelsen av tvåsamhet och flersamhet: (1) *intersubjektivitet* som har att göra med samordningen av vårt handlande, men inte var ett ord som Mead använde; (2) *interaktion* som handlar om hur vi skapar ordning och mening i vårt samspel; (3) *institution* som berör den sociala samordningen av flersamheten och skapandet av vad som ibland kallas social struktur.¹

Intersubjektivitet

Om ensamhetstraditionen gärna startar med individens eller organismens relation till omvärlden, skulle vi kunna säga att tvåsamhetstraditionen startar i den kommunikativa handlingen: i det ögonblick någon vill mig något, eller då jag vill någon annan något. Alltså det ögonblick då en person sträcker sig ut mot en annan för att väcka en respons, ett svar.

För att jag inte bara skall kunna väcka en respons hos någon, utan också i min tur respondera på responsen, måste vi åtminstone temporärt utveckla en slags gemensam handlingsram för att etablera kontakt, för att hitta ett sätt att förstå varandra, och för att kunna sam-ordna vårt handlande. Vi har med andra ord en *kommunikativ situation* som har en rad förutsättningar.

En första något märklig förutsättning är att vi måste utgå från ett slags antagande om förekomsten av ömsesidiga *kommunikativa intentioner*. Alltså att både Jag och den Andre handlar på ett sätt som kan uppfattas som me-

ningsfullt och som att det har en innebörd. Eller annorlunda uttryckt, att det är (potentiellt) möjligt att vi kan förstå varandras handlingar: att det möjligt för mig att förstå den Andre; att det är möjligt att jag kan uttrycka mig på ett sådant sätt att den Andre kan förstå mig; och att den Andre vill och potentiellt kan förstå mig. Den norske socialpsykologen Rommetveit (1992) uttrycker det elegant som att "intersubjectivity has to be taken for granted in order to be achieved". Denna förutsättning är mindre märklig om vi tänker på att det finns en rad situationer då vi utgår från motsatsen, nämligen att den Andre vare sig kan förstå eller själv skapa mening. Det gäller i viss utsträckning mycket små barn och personer med vissa typer av sjukdomar eller skador, som exempelvis Alzheimers sjukdom. I dessa situationer agerar vi ofta *som om* det föreligger ömsesidiga kommunikativa intentioner eftersom vi annars riskerar att frånta den Andre en viktig del av hans eller hennes mänsklighet. Att vara människa är delvis att bli betraktad och behandlad som en människa.

En andra förutsättning för kommunikation är *olikhet*: att vi ser och uppfattar olika aspekter av världen utifrån våra respektive positioner, har olika bakgrund, erfarenheter och kunskaper, och är engagerade på olika sätt i världen och därmed vill olika saker. Olikhet utgör grundvalen för sam-handlande mellan människor, en anledning eller ett skäl till att vi inte bara träder i kontakt med varandra, utan också för att vi vill varandra något eller önskar något av den Andra.

Olikheten mellan människor – fysiska såväl som sociala – utgör alltså en viktig drivkraft till social interaktion. Hade vi alla varit lika, kunnat och önskat samma sak, haft samma erfarenhet, så skulle förmodligen all interaktion upphöra – åtminstone skulle den anta helt andra former. Skillnader och olikheter, vad vi skulle kunna kalla *relationella asymmetrier*, utgör alltså en förutsättning för sam-handlande. Utan dessa skillnader inträder ett tillstånd av social stiltje, ett det sociala livets nirvana.

En tredje förutsättning för att vi skall kunna samspela och kommunicera med varandra är att vi etablerar en (minimal) *gemensam grund* som exempelvis kan utgöras av det faktum att vi vill kommunicera med varandra, att vi har ett gemensamt fokus (att vi är observanta på samma sak) och att vi använder åtminstone vissa språkliga tecken och signaler på samma sätt. Samtidigt som vi måste etablera denna gemensamma grund måste vi upprätthålla den relationella asymmetrin, eftersom den förutsättning som olikheten utgör annars går förlorad. I den meningen kan vi säga att varje akt av samhandlande och kommunikation utgör en balansakt mellan likhet och olikhet.

När vi gör något tillsammans måste vi alltså samordna eller koordinera vårt handlande, oavsett om det handlar om att fråga om vägen till tunnelbanan, sladdra om gemensamma bekanta eller genomföra ett seminarium. An-

nars förvandlas gemenskapen till en kakofoni av solosång. Nyckeln till koordineringen ligger i att vi tar den Andres perspektiv – eller kanske snarare, genom att vi gör temporära antaganden om den Andres perspektiv. Genom antaganden om den Andre ”förpackar” jag mitt initiativ eller respons på ett sådant sätt att den Andre kan tänkas begripa och förstå mitt inlägg. Jag måste alltså försöka se världen ur den Andres perspektiv för att utforma mitt inlägg på ett sådant sätt att det är potentiellt möjligt att tolka och förstå. Den Andre måste å sin sida förstå eller ”packa upp” inlägget utifrån en tanke om hur jag ville att det skulle förstås, alltså se världen ur mitt perspektiv. Med andra ord så avpassar vi våra bidrag till interaktionen genom att ta den andres perspektiv, så att det egna bidraget utformas på ett sådant sätt att det är möjligt för den andre att begripa och förstå bidraget som relevant för interaktionen. Det underlättar för den andre att förstå och tolka vad som sägs eller görs genom att tolkningsmöjligheterna insnävas till exempelvis sådant som kan förefalla relevant eller rimligt inom ramarna för situationen. Vi kan alltså utgå ifrån att vi kan förvänta oss att det som sägs och görs i samspel med andra är möjligt och rimligt att kunna förstå inom den pågående interaktionens ramar: den bil vi pratar om, är antingen den som vi alla kan se framför ögonen, eller den som någon av oss beskrev tidigare. Detta ömsesidiga perspektivtagande skapar något *mellan* individerna – en *intersubjektiv* organisation av interaktionen.

Intersubjektiviteten är en osynlig förutsättning för gemensamt socialt handlande. I det vardagliga livet tematiseras intersubjektiviteten sällan, utan finns närvarande som en självklar och aldrig ifrågasatt förutsättning för allt annat som görs. Intersubjektiviteten utgör alltså i detta avseende en bakgrund för samhandlande. Det är istället det som deltagarna vill göra tillsammans, som står i fokus och utgör ett gemensamt tema. Undantaget utgörs av de situationer då den intersubjektiva organisationen hotas av exempelvis missförstånd och vi plötsligt blir medvetna om intersubjektivitetens fragila grund

Interaktion

Samhandlande innebär att handlingar *ordnas* genom att relateras till varandra. Det är en process som bygger på en praktisk, pågående förhandling av innebörden i handlingar – inte minst vad handlingar är en respons på. Det gör att interaktionen i grunden har en öppen natur, den är inte bestämd i förväg, utan har möjligheten att överraska och förvåna oss själva när vi upptäcker vad vi sagt och gjort tillsammans med andra.

Samhandlandet har den intressanta egenskapen att det måste organiseras under resans gång. Vi kan som individer ha våra planer och avsikter med vad

vi vill – men i det ögonblick vi skall göra något tillsammans med en annan person, så öppnar vi ett fönster mot både det osäkra och möjliga. Våra intentioner och avsikter möter en annan person, kanske med andra avsikter eller inga alls, en person som förmodligen ser och uppfattar saker och ting på ett annat sätt än vad jag gör. Det enda gemensamma vi har, är den kommunikativa grunden: om jag exempelvis skall fråga en okänd person på gatan om vad klockan är, är vår kommunikativa grund minimal men förhoppningsvis tillräcklig. Vad den Andre sedan gör av mitt handlingsinitiativ kan jag aldrig kontrollera – att ta ett initiativ är att överlämna sig åt den Andre. Den Andres respons på mitt initiativ ger mig tillbaka en möjlig tolkning av min egen handling, som jag i min tur kan tolka och respondera på. Varje respons utgör en selektion i den meningen att den väljer vad den är ett svar på – vi väljer alltid vad vi svarar på, och därmed hur vi tolkar det som hände tidigare.

Det ger oss också en antydning om att all interaktion innehåller ett element av lek och spel, något som vi fångar i det svenska ordet ”samspel”. Vi spelar, leker tillsammans, söker oss fram tillsammans, lägger pussel. Utifrån våra antaganden om varandra och om den gemensamma situationen försöker vi organisera vårt samspel på ett sådant sätt att våra handlingar skall kunna vara ömsesidigt begripliga och möjliga att förstå. Förmodligen är pusselläggande en bra metafor för interaktionen och samspelet: som individer kan vi utgå ifrån att varje handling eller yttrande är en pusselbit som dels skall passa in i de andra pusselbitar som andra personer presenterar; och dels skall de kunna utgöra en del av ett större pussel som vi lägger tillsammans, utan att ha något annat än tillfälliga hypoteser om helheten. Därmed är varje enskild pusselbit endast begriplig i ljuset av en tänkt helhet som ingen av oss deltagare ännu vet något om, men som vi kan göra antaganden om.

Genom pusselläggandet etablerar vi en lång kedja av initiativ och responser – svar – som organiseras alltefter som de växer fram. De är i grunden okontrollerbara: responser innehåller alltid en möjlig, men ej nödvändig, tolkning av det som har hänt tidigare och som kan komma att hända. Här ligger interaktionens centrala kärna: samspelet mellan initiativ, osäkerhet och överlämnande, och responsens selektion, tolkning och möjlighet.

En viktig konsekvens är att det är egentligen först efter det att vi gjort eller sagt något, och den Andre har responderat, som vi har en möjlighet att börja förstå innebörden i vår handling eller yttrande. Det är genom den interaktiva processen som vi etablerar en mening och innebörd i det som sägs och görs i samspelet; genom de tolkningar som responserna utgör, och sedan i sin tur responserna på dessa, etableras en mening och innebörd som är gemensam och knuten till situationen. Dessutom har vi alltid möjligheten att i efterhand, individuellt eller tillsammans, titta tillbaka på och reflektera över vad vi gjort, och därmed presentera nya tolkningar av det pussel som vi försökte

lägga. Då kan vi på nytt förstå och tolka vad som hände, och se hur både vårt eget och andras handlande skapade en mening och innebörd som ingen hade möjlighet att vare sig kontrollera eller förutse. Genom reflektion öppnar vi möjligheten till ständiga nytolkningar och revisioner av tidigare tolkningar – ständigt kan vi se nya saker i det som redan varit – vårt förflutna är alltid öppet för nya framtider.

Våra individuella önsknings- och avsikter kastas alltså i samhandlandet in i den sociala zonens möjligheter. Detsamma gäller för en rad andra fenomen som i ensamhetstraditionen ofta betraktas som individuella, som exempelvis identitet, utveckling och tänkande. Identitet betraktas ofta som något en individ "har" (eller möjligen har förlorat eller tappat). Det är kanske rimligt om vi bortser från att identitet inte bara något som någon äger, utan något som måste användas kommunikativt och interaktivt. När vi gör något tillsammans med någon annan måste vi etablera våra identiteter i relation till varandra, de kommer att ge upphov till responser och tolkningar precis som allt annat som sägs och görs. Dessutom skiftar vi i interaktionen ständigt mellan olika identiteter: vi har alltid en möjlighet som vi inte brukar vara sena att utnyttja, nämligen att handla och yttra oss ibland som förälder, ibland som yrkesperson, ibland som barn och ibland som vuxen; dessutom kan vi ju i efterhand försöka hävda att vi egentligen inte menade vad vi sa eftersom "vi inte talade i egen sak" – vi hävdar alltså att vi var någon annan. Identitet är alltså i ett tvåsamtahetsperspektiv inte något som vi första hand "har", utan ett sätt att etablera exempelvis individualitet, handlingsansvar och kontinuitet över tid.

I samhandlandet kompletterar vi varandra på ett sådant sätt att vi kan göra sådant som inte vi inte skulle kunna göra på egen hand. Utvecklingspsykologin är full av exempel på detta, som bygger på interaktion mellan barn och vuxna, eller mellan barn. Ett exempel är vad Vygotskij kallar "den proximala utvecklingszonen" och Jerome Bruner med ett ööversättbart ord kallar "scaffolding" (ställningsbyggande). När ett barn och en vuxen samhandlar utifrån en situationen präglad av asymmetri, det vill säga att barnet inte kan göra vissa saker på egen hand, suddas den ursprungliga olikheten vad gäller handlingsförmåga ut i deras gemensamma handlande när den vuxna kompletterar barnet: tillsammans gör de sådant som åtminstone inte barnet skulle kunna göra själv och som öppnar för möjligheten att relationen mellan den vuxne och barnet nästa gång förändras, genom att barnet intar en annan roll och kanske gör något av det som den vuxne gjorde tidigare.

Ytterligare ett exempel är vad som brukar kallas distribuerat tänkande eller kognition. Tanken är att kognition inte är något som i första hand återfinns "inuti" huvudet eller en person. Tänkande eller kognition bygger snarare på utnyttjandet av en rad artefakter som exempelvis böcker, anteckningar,

bilder, datorer och andra apparater, och personer som lärare, föräldrar, kamrater och arbetskamrater. Genom att kognitionen förutsätter användandet av både artefakter, andra personer och de relationer som skapas, förefaller det rimligt att uppfatta kognitionen som utspritt eller distribuerat. Därmed blir också de kognitiva processerna i grunden delade (*shared*) processer, inte individuella processer som utspelas ”inuti” den enskilda individen. Många komplexa kognitiva processer bygger på och utgörs av ett intersubjektivt organiserat samhandlande, vilket gör det svårt att reducera till individuella handlingar eller processer. Det är först då som det blir möjligt att de individuella deltagarnas bidrag till en helhet som går utöver de individuella begränsningarna.

Institution

Vi lever i och skapar en social värld som är bekant, välkänd, som vi kan känna igen som typisk. Det välbekanta förutsätter en social koordination som ger en slags förutsägbarhet över tid, så att det finns en relativ stabilitet och därmed möjlighet att planera handlande. Därmed blir det också möjligt att kunna samspela med människor som vi inte känner, kanske aldrig har träffat tidigare och aldrig kommer att möta igen: vi får möjligheten att utgå från vad vi uppfattar som rimliga, typiska sätt att handla i relation till varandra och i situationen.

När vi tar den andres perspektiv och utformar våra initiativ eller responser på ett sådant sätt att de kan vara begripliga för andra, är ett sätt att utforma dem så att de är igenkännbara utifrån hur saker och ting ”brukar” te sig, alltså att framställa världen såsom ”den brukar vara”, som vi brukar känna igen den. På samma sätt kan vi tolka det som andra gör och säger utifrån att det som de gör och säger förefaller rimligt i situationen. Våra ömsesidiga ”hypoteser” om varandra och situationen prövar vi i praktiken när vi tolkar och förstår varandras responser på våra responser, och vi kan ”omförhandla” vår förförståelse – en slags vardagens ömsesidiga hermeneutik.

Med andra ord kan vi säga att vi genom vår ambition att kunna lägga pussel tillsammans skapar den vardagliga värld som vi alla känner igen, allt det ordinära och vanliga – och inte minst det självklara och naturliga, och det som inte är självklart och som vi inte riktigt känner till. Vi känner igen oss – allt är sig likt, också det som är sig olikt. Vi skapar och återskapar härigenom det som sociologer kallar *social struktur*, alltså återkommande, igenkännbara och relativt stabila sociala mönster.

En viktig aspekt av skapandet av denna vardaglighet är det faktum att vissa grundläggande interaktionsformer blir institutionaliserade. Det vill säga

att vi tenderar att respondera på varandra på ett likartat sätt i vissa typer av situationer. Härigenom uppkommer *institutioner* både i bredare mening, som exempelvis familjen, omhändertagande och uppfostran, och i snävare mening i betydelsen interaktionsformer som exempelvis utbytesrelationer (att handla och sälja något) eller hälsningsceremonier. Det rör sig alltså om en slags grundläggande institutioner som i allmänhet har utvecklats under mycket lång tid, och som ibland saknas, ofta med förödande konsekvenser, vilket vi blev medvetna om när det forna Sovjetunionen försvann. Dessutom förändras institutionerna ständigt och är inte minst föremål för ständiga tolkningar och nytolkningar.

Det moderna samhället präglas av utvecklandet av många och specialiserade institutioner, varav många utvecklas till formella organisationer befolkade av professionella. Sådant som tidigare sköttes inom familjen som exempelvis uppfostran och utbildning, har kommit att övertas av fristående, formella organisationer som dagis och skolan. Hela det moderna samhället präglas ett mycket omfattande system av institutioner ofta med formaliserade inbördes relationer och som förvaltar många livsviktiga funktioner, från sjukdom, till uppfostran och utbildning, och ålderdom. Att leva utan dessa vore i dag omöjligt – i grunden är vårt sätt att leva organiserat kring dessa formella institutioner.

Genom att institutioner bygger på upprepning och att vi som nyanlända till världen möter dessa institutioner som en slags självklarheter som vi sällan ifrågasätter – förrän möjligen i tonåren, och då ofta på ett institutionaliserat sätt – finns det en tendens att institutioner upplevs som skilda från oss själva. Självklarheten och det faktum att institutioner är givna gör att de uppfattas som att de har ett alldeles eget liv som vi endast kan påverka i liten utsträckning. Institutioner och traditioner blir något ”främmande” som gör motstånd mot våra egna önskningar och vilja, och som vi måste ”underkasta” oss. ”Samhället” är en typisk samlingsbeteckning för många av de institutioner, formella organisationer och traditioner som vi upplever som ”främmande”, men som i själva verket utgör en slags sedimentering av både vårt eget och våra föregångares handlande.

Genom att vi alltså tenderar att respondera på ett likartat sätt i vissa typer av situationer skapas en ordning i flersamheten och en social koordination av många människors handlande, något som vi kan säga utgör kärnan i institutionerna.

Tvåsamhetens fragilitet

Tvåsamheten har en ofta förbisedd konsekvens. Den gemensamma, intersubjektivt organiserade världen bygger på att vi för varandra bekräftar att vi lever i en mänsklig värld som vi känner igen och som därmed ger en trygghet. Det innebär att vår samvaro ytterst inte har någon annan grund än att vi uppträder som, betraktar och behandlar varandra som om vi är varelser av samma slag. I det ögonblick vi inte längre ser varandra som lika, blir det möjligt att utsätta andra för en behandling som annars vore otänkbar. Den intersubjektivt organiserade världen förutsätter och bygger alltså på ett "vi" – som aldrig är givet och som kan exkludera "de andra".

Att kommunicera och samspela med varandra innebär att kunna ta varandras perspektiv, att åtminstone delvis kunna uppfatta världen med den Andras ögon och kunna respondera på den Andra utifrån ett sådant perspektivtagande. I den bemärkelsen är problem i kommunikationen och interaktionen sällan ett resultat av en kommunikativ oförmåga, utan snarare en fråga om de moraliska antaganden och överväganden vi gör om varandra, och om de rättigheter som tillmäter varandra.

I upprätthållandet av intersubjektiviteten ligger alltså också ett upprätthållande av en grundläggande *moralisk värld*, där vi betraktas som lika i bemärkelsen att vi kan identifiera oss med varandra. Det går att både söka efter och finna en grundläggande mänsklig rationalitet även hos människor som är främmande. Därmed upprätthåller vi vissa grundläggande moraliska värden och normer. Det är när någon bryter mot dessa fundamentala normer som allvarliga problem kan uppkomma eftersom vår gemensamma "mänsklighet" inte längre utgör en fundamental gemensam förutsättning för våra möten.

Ytterst är därför tvåsamheten fragil. Den bygger på våra ömsesidiga antaganden och förmodanden om varandra, och vårt förtroende för varandra. Det finns ingen automatik i de intersubjektiva relationerna, utan de måste både skapas och upprätthållas gemensamt. Vi har alltid möjligheten att krympa "vi:et" och därmed öppna för möjligheten att betrakta andra människor som icke hörande till vår värld – vilket ofta legitimerar ett handlande som annars är otänkbart.

Not

1. Egentligen skulle ett fjärde begrepp fogas till, nämligen den verbala gesten, alltså tal, språk och icke-verbal kommunikation. Jag återkommer till denna fråga i ett annat sammanhang.

Referenser

- Asplund, Johan (1967): George Herbert Mead. I Johan Asplund, red: *Sociologiska teorier. Studier i sociologins historia*, s 132-147. Stockholm: AWE/Gebbers.
- Benjamin, Jessica (1988): *The Bonds of Love. Psychoanalysis, Feminism, and the Problem of Domination*. New York: Pantheon Books.
- Danziger, Kurt (1990): *Constructing the Subject. Historical Origins of Psychological Research*. New York: Cambridge University Press.
- Donaldson, Margaret (1979): *Hur barn tänker*. Stockholm: Liber.
- Honneth, Axel (1995): *The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge: Polity Press.
- Joas, Hans (1985): *G.H. Mead: A Contemporary Re-examination of his Thought*. Cambridge: Polity Press.
- Piaget, Jean (1971): *Intelligensens psykologi*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Rommetveit, Ragnar (1992): Outlines of a dialogically based social-cognitive approach to human-cognition and communication. In A Heen Wold, red: *The Dialogical Alternative. Towards a Theory of Language and Mind*, s 19-44. Oslo: Scandinavian University Press.
- von Wright, Moira (2000): *Vad eller vem? En pedagogisk rekonstruktion av G H Meads teori om människors intersubjektivitet*. Göteborg: Daidalos.